

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES TIESA

SPRIEDUMS

LATVIJAS REPUBLIKAS VĀRDĀ

Rīgā 2001.gada 13.martā

Lietā Nr.2000-08-0109

Latvijas Republikas Satversmes tiesa šādā sastāvā: tiesas sēdes priekšsēdētājs Aivars Endziņš, tiesneši Ilze Skultāne, Romāns Apsītis, Ilma Čepāne, Juris Jelāgins un Anita Ušacka,

ar tiesas sēdes sekretāri Egiju Rozenbergu,

piedaloties pieteikuma iesniedzēja – divdesmit Saeimas deputātu – Egila Baldzēna, Osvalda Zvejsalnieka, Valda Lauska, Jāņa Čevera, Rišarda Labanovska, Arņa Kalniņa, Aijas Barčas, Leona Bojāra, Jāņa Ādamsona, Jāņa Lejas, Violas Lāzo, Oskara Grīga, Gundara Bojāra, Pētera Salkazanova, Jāņa Jurkāna, Miroslava Mitrofanova, Martijana Bekasova, Jura Sokolovska, Jakova Plinera, Imanta Burvja – pilnvarotajam pārstāvim deputātam Egilam Baldzēnam un zvērinātam advokātam Vairim Reinholdam

un institūcijas, kas izdevusi apstrīdēto aktu, – Saeimas – pilnvarotajam pārstāvim Juridiskā biroja vadītājam Gunāram Kusiņam,

pamatojoties uz Latvijas Republikas Satversmes 85.pantu, Satversmes tiesas likuma 16.panta 1.punktu un 6.punktu un 17.panta pirmās daļas 3.punktu, Rīgā 2001.gada 27.februārī atklātā tiesas sēdē izskatīja lietu

„Par likuma „Par valsts sociālo apdrošināšanu” Pārejas noteikumu 1.punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109.pantam, 1966.gada 16.decembra Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 9.pantam un 11.panta pirmajai daļai”.

Satversmes tiesa **konstatēja**:

1997.gada 1.oktobrī Saeima pieņēma likumu „Par valsts sociālo apdrošināšanu” (turpmāk – Sociālās apdrošināšanas likums), kura 5.panta ceturtnā daļa paredz, ka persona ir sociāli apdrošināta un tai (par to) ir jāveic obligātās iemaksas, sākot ar dienu, kad šī persona ieguvusi darba ņēmēja vai pašnodarbinātā statusu vai šā panta pirmajā, otrajā vai trešajā daļā minēto statusu. Likuma Pārejas noteikumu 1.punktā bija noteikts, ka šā likuma 5.panta ceturtnā daļa stājas spēkā 2002.gada 1.janvārī. No 1998.gada 1.janvāra līdz 2002.gada 1.janvārim sociāli apdrošinātais ir persona, par kuru faktiski ir veiktas obligātās iemaksas. Šis nosacījums neattiecas uz personām, kas pakļautas darba negadījumu apdrošināšanai. 1999.gada 25.novembrī Saeima grozīja Sociālās apdrošināšanas likumu, pagarinot Pārejas noteikumu 1.punktā noteikto periodu līdz 2004.gada 1.janvārim.

1990.gada 4.maijā Latvijas Republika ar Augstākās padomes deklarāciju „Par Latvijas Republikas pievienošanos starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos” pievienojās ANO 1966.gada 16.decembra Starptautiskajam paktam par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (turpmāk – Pakts). Pakts Latvijā ir spēkā no 1992.gada 14.jūlija. Tā 9.pantā noteikts, ka dalībvalsts atzīst katra cilvēka tiesības uz sociālo apdrošināšanu.

Pieteikuma iesniedzējs – divdesmit Saeimas deputāti – apstrīd Sociālās apdrošināšanas likuma Pārejas noteikumu 1.punkta (turpmāk – apstrīdētā tiesību norma) atbilstību:

1) Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 1.pantam un 109.pantam ;

2) Pakta 9.pantam un 11.panta pirmajai daļai.

Pieteikumā iesniedzējs norāda – apstrīdētā tiesību norma liedz personām tiesības uz sociālo drošību, ieskaitot sociālo apdrošināšanu. Satversmes 109.pants garantē katram Latvijas iedzīvotājam bez jebkādiem izņēmumiem – neatkarīgi no dažādu obligāto iemaksu izdarīšanas vai neizdarīšanas – tiesības

uz sociālo nodrošinājumu vecuma, darbnespējas, bezdarba un citos likumā noteiktos gadījumos. Tiesiskajās attiecībās, kuras pastāv starp darba devēju un valsti un kuru saturu nosaka likumi „Par nodokļiem un nodevām” un „Par Valsts ieņēmumu dienestu”, valstij ir pienākums nodrošināt nodokļu iekasēšanu. Saskaņā ar likuma „Par nodokļiem un nodevām” 1.panta 1.punktu arī valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas ir nodoklis. Minētā likuma 18.panta 1., 2., 3. un 4.punkts noteic, ka nodokļu administrācijas pienākums ir nodrošināt, lai nodokļu maksātāji ievēro likumus, kā arī kontrolēt nodokļu maksāšanas pareizību un parādus, piemērot sankcijas likuma pārkāpējiem. Savukārt 11.punkts uzliek pienākumu nenomaksātos nodokļus piedzīt bezstrīdus kārtībā. Ja darba devējs nepilda savu pienākumu izdarīt valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas un ja valsts nespēj izpildīt savu pienākumu nodrošināt maksājumu iekasēšanu darba ņēmējam nevar iestāties nekādas nelabvēlīgas sekas.

Pieteikuma iesniedzējs uzsver, ka, pamatojoties uz Satversmes 1.pantu, demokrātiskā valstī tiek realizēts tiesiskās paļāvības princips. Ikvienam cilvēkam ir tiesības paļauties uz to, ka visas valsts institūcijas ievēros likumus un izpildīs likuma prasības un nevienai personai nevar iestāties nelabvēlīgas sekas, ja valsts institūcijas savus pienākumus neizpilda. Persona ir tiesīga paļauties, ka attiecīgās valsts institūcijas nodrošinās sociālo iemaksu iekasēšanu. Valsts ieņēmumu dienestam kā šā nodokļa administrētājam ir pietiekami plašas pilnvaras, lai kontrolētu nodokļu maksāšanas pareizumu, veiktu piedziņas bezstrīdus kārtībā, sniegtu prasības tiesā, piemērotu administratīvās sankcijas.

Tāpat pieteikuma iesniedzējs uzskata, ka apstrīdētās tiesību normas dēļ līdz 2004.gada 1.janvārim Latvijas iedzīvotāji, par kuriem valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas nav veiktas, darbnespējas gadījumā nevar saņemt ne pensiju, ne arī jebkādu pabalstu un tādēļ paliek bez iztikas līdzekļiem, kas tiem ļautu nodrošināt pietiekamu uzturu, apģērbu un mājokli. Tāpēc šī tiesību norma neatbilst Pakta 11.panta pirmajai daļai.

Pieteikuma iesniedzēja pārstāvji tiesas sēdē minēto prasījumu uzturēja un lūdza Satversmes tiesu atzīt apstrīdēto tiesību normu par spēkā neesošu no tās spēkā stāšanās brīža.

Turklāt pieteikuma iesniedzējs tiesas sēdē paskaidroja, ka apstrīdētā tiesību norma ir radījusi ļoti nopietnas sociālās problēmas: 1999.gadā netika veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas par vairāk nekā 13 000 darba ņēmēju, kuri reģistrēti kā nodokļu maksātāji, savukārt par 67 000 darba ņēmēju tās netika veiktas regulāri. Līdz ar to 80 000 cilvēku Latvijā vispār vai atsevišķos periodos nebija sociāli apdrošināti.

Saeima Satversmes tiesai iesniegtajā atbildes rakstā paskaidro, ka sociālā apdrošināšana ir tikai viens no sociālā nodrošinājuma pasākumiem, kurus Latvija ietvērusi sociālās drošības sistēmā. Likuma „Par sociālo drošību” 2.pants, nosakot sociālās drošības sistēmas darbības pamatprincipus, piemin gan sociālo apdrošināšanu, gan sociālo palīdzību. Šie pasākumi ir savstarpēji papildinoši, jo gadījumā, ja personai nav piemērojami sociālās apdrošināšanas noteikumi, tai ir sniedzama sociālā palīdzība. Par katru no šiem pasākumiem likumdevējs ir pieņēmis attiecīgu likumu, un šie likumi ir tieši vērsti uz Satversmes 109.pantā un Pakta 9.pantā noteikto sociālo tiesību realizāciju.

Atbildes rakstā Saeima uzsver Pakta 2.pantā paredzēto, proti, to, ka dalībvalsts apņemas maksimālajos tai pieejamo resursu ietvaros veikt pasākumus, lai nodrošinātu Paktā atzīto tiesību pilnīgu īstenošanu ar visām atbilstošajām metodēm, tai skaitā veicot likumdošanas pasākumus. Latvijā pakāpeniski, atbilstoši valsts finansiālajām iespējām tika veidota sociālās drošības sistēma. Līdz ar to apstrīdētajā tiesību normā noteiktais uzskatāms par valsts nodomu pieejamo resursu ietvaros realizēt Satversmes 109.pantā un Pakta 9.pantā noteiktās tiesības.

Saeima uzskata, ka nav nepieciešams sasaistīt Pakta 9.pantu un Pakta 11.panta pirmo daļu, jo tiesības uz sociālo nodrošinājumu ir Pakta 9.panta jautājums un personas tiesības uz uzturu, apģērbu un mājokli ar apstrīdēto tiesību normu netiek ierobežotas.

Atbildes rakstā pausts viedoklis, ka pieteikuma iesniedzējs cenšas nepamatoti plaši interpretēt tiesiskās paļāvības principu, jo nepieciešams atšķirt strīdu par apstrīdētās tiesību normas atbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām no citu likumu – likuma „Par nodokļiem un nodevām” un likuma „Par Valsts ieņēmumu dienestu” – praktiskās piemērošanas efektivitātes.

Saeimas pārstāvis tiesas sēdē papildus norādīja, ka Sociālās apdrošināšanas likuma izpildi nevar balstīt uz idillistiskiem priekšstatiem par sabiedrību un tādu nereālu situāciju, ka darba devēji sociālās apdrošināšanas iemaksas izdarītu pilnībā. Valstij, pieņemot likumu, jāapzina visas likuma sekas un jāparedz arī šāds gadījums. Līdz ar to apstrīdētā tiesību norma nav uzskatāma par konstitucionālo tiesību ierobežojumu. Ja darba devējs tik tiešām ir rīkojies nelikumīgi un nav izdarījis iemaksas, tad darba ņēmējs var iesniegt tiesā prasību pret viņu par nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu, jo Satversme garantē ikvienam tiesības aizsargāt savas likumīgās intereses tiesā.

Satversmes tiesa, izvērtējot apstrīdētās tiesību normas atbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām,

secināja:

Sociālās tiesības, pie kurām pieder arī tiesības uz sociālo apdrošināšanu, ir ļoti nozīmīgas, taču vienlaikus īpašas, atšķirīgas cilvēktiesības, jo šo tiesību realizācija ir atkarīga no katras valsts ekonomiskās situācijas un pieejamiem resursiem. Tādēļ arī starptautiskajos dokumentos sociālās tiesības ir formulētas kā vispārīgi valsts pienākumi, atstājot dalībvalstīm plašas izvēles iespējas šo tiesību realizācijā.

Tā ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 22.pantā noteikts: „Katram cilvēkam kā sabiedrības loceklim ir tiesības uz sociālo nodrošinājumu un viņa personības pašcieņas uzturēšanai un brīvai attīstībai nepieciešamo tiesību realizēšanu ekonomiskajā, sociālajā un kultūras jomā ar nacionālo pasākumu palīdzību un starptautiskās sadarbības ceļā, un atbilstoši katras valsts struktūrai un resursiem.”

Arī Pakta 2. pantā uzsvērts, ka dalībvalsts apņemas individuāli un starptautiskās palīdzības un sadarbības veidā maksimālajos pieejamo resursu ietvaros veikt pasākumus, lai augošā tempā nodrošinātu šajā Paktā atzīto tiesību pilnīgu realizēšanu ar visām attiecīgajām metodēm, tai skaitā pieņemot tiesību aktus.

Taču šo starptautisko dokumentu darbības laikā uzskati par to saistošo spēku un juridisko dabu ir pilnveidojušies. Piemēram, 1986.gadā izstrādātie Limburgas principi Pakta ieviešanai (*sk. Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, U.N. Commission on Human Rights, U.N. ESCOR, 43d Sess., U.N. Doc. E/CN.4/1987/17*) noteica jaunu pieeju šo tiesību juridiskajam raksturam un valstu pienākumam šīs tiesības nodrošināt. Atbilstoši šiem principiem visām Pakta dalībvalstīm, neraugoties uz valsts attīstības līmeni, nekavējoties jāveic pasākumi, izmantojot visus nepieciešamos līdzekļus, lai sasniegtu šo tiesību nodrošinājumu vismaz minimālā līmenī. Ar veicamajiem pasākumiem nacionālā līmenī ir jāsaprot ne tikai likumdošanas, bet arī administratīvi, tiesu, ekonomiski, sociāli un izglītības pasākumi. Norādīts arī, ka likumi, kas ierobežo kādu sociālo tiesību izmantošanu, nedrīkst būt netaisnīgi vai diskriminējoši. ANO Ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību komiteja, kas pārrauga Pakta īstenošanu, savos komentāros (*sk. The nature of States parties obligations (Art.2, par.1): 14/12/90, CESCR General comment 3., UN Doc. E/1991/23.; The domestic application of the Covenant: 03/12/98, CESCR General comment 9.*) uzsvērusi, ka pasākumi mērķa sasniegšanai dalībvalstīm jāveic saprātīgi īsā laikā pēc tam, kad Pakts attiecīgajā valstī stājies spēkā un ka ikvienai dalībvalstij ir pienākums nodrošināt vismaz būtiskāko saistību izpildes pamatlīmeni.

Neapšaubot sociālo tiesību realizācijas ciešo saistību ar katras valsts iespējām, tomēr vērā ņemama ir šāda cilvēktiesību atziņa – ja kādas sociālās tiesības ir iekļautas pamatlikumā, tad valsts no tām nevar atteikties. Šīm tiesībām vairs nav tikai deklaratīvs raksturs.

Satversmē ir nostiprinātas vairākas sociālās tiesības. Satversmes 109.pants paredz ikviena tiesības uz sociālo nodrošinājumu vecuma, darbnespējas, bezdarba un citos likumā noteiktajos gadījumos. Līdz ar to tiesībām uz sociālo aizsardzību Latvijā ir konstitucionāla vērtība.

Ar sociālo nodrošinājumu Latvijas Republikā ir saprotami dažādi sociālās drošības pasākumi, arī sociālā apdrošināšana (sk. likumu „Par sociālo drošību”, īpaši tā 2.un 5. pantu).

Tiesību uz sociālo apdrošināšanu saturu un īstenošanas kārtību Latvijā nosaka vairāki likumi, vispirms jau Sociālās apdrošināšanas likums, kā arī speciālie likumi par atsevišķiem sociālās apdrošināšanas veidiem.

Veidojot sociālās apdrošināšanas sistēmu pēc valsts neatkarības atjaunošanas, Saeima no vairākām sociālās apdrošināšanas formām un modeļiem, kas vēsturiski izveidojušies un ir atzīti pasaulē, izvēlējusies valsts sociālo apdrošināšanu. Pastāvot šādai sistēmai, apdrošināšanas pamatprincipus, apdrošināmo personu loku, apdrošināšanas riskus, līdzekļu veidošanas kārtību nosaka likumi un šādai apdrošināšanai ir obligāts raksturs.

Atbilstoši Sociālās apdrošināšanas likuma 3.pantam sociālā apdrošināšana Latvijā ir „pasākumu kopums, ko organizē valsts, lai apdrošinātu personas vai tās apgādībā esošo personu risku zaudēt darba ienākumu sakarā ar sociāli apdrošinātās personas slimību, invaliditāti, maternitāti, bezdarbu, vecumu, nelaimes gadījumu darbā vai saslimšanu ar arodslimību, kā arī papildu izdevumiem sakarā ar sociāli apdrošinātās personas vai tās apgādībā esošās personas nāvi”.

Personas, kuras ir obligāti apdrošināamas un iesaistāmas valsts izveidotajā sociālās apdrošināšanas sistēmā, nosaka Sociālās apdrošināšanas likuma 5.panta pirmā un otrā daļa. Līdz ar to likumdevējs ir paredzējis šo personu tiesības uz Satversmes 109.pantā garantēto sociālo nodrošinājumu sociālās apdrošināšanas veidā.

Starp personām, kas ir obligāti pakļautas sociālajai apdrošināšanai, īpaši izceļami darba ņēmēji, kurus nodarbina darba devējs – iekšzemes nodokļu maksātājs. Šai personu grupai likums nosaka atšķirīgu kārtību, kādā notiek

reģistrēšanās Nodokļu maksātāju reģistrā (13.pants), veicamas sociālās apdrošināšanas iemaksas (21.pants) un nosakāms iemaksu apmērs (20.pants), kā arī paredz dažādus iemaksu veicējus (18., 19.pants).

Darba ņēmēji, kurus nodarbina darba devējs – iekšzemes nodokļu maksātājs (turpmāk – darba ņēmēji), ir vienīgās valsts sociālās apdrošināšanas sistēmā iesaistītās personas, kuras savu pienākumu pret šo sistēmu – savu daļu no obligātās iemaksu likmes ieskaitīt speciālajā budžetā – nav tiesīgas izpildīt tieši, bet tikai ar darba devēja starpniecību.

Tādēļ Satversmes tiesa uzskata, ka, izvērtējot apstrīdēto tiesību normu, tās spēkā esamība ir saistāma tieši ar šo personu grupu, t.i., darba ņēmējiem.

Atbilstoši Sociālās apdrošināšanas likuma 5.panta pirmajai daļai obligātajai sociālajai apdrošināšanai ir pakļauti visi darba ņēmēji.

Šā likuma 1.panta pirmās daļas 2.punktā noteikts, kuras nodarbinātās personas ir darba ņēmēji sociālās apdrošināšanas izpratnē. Tādējādi sociālās apdrošināšanas attiecības rodas uz likuma pamata vienlaikus ar minēto nodarbinātības attiecību izveidošanos.

Iegūstot darba ņēmēja statusu un uzsākot savu darba pienākumu pildīšanu, darba ņēmējs jau reāli tiek iesaistīts sociālās apdrošināšanas sistēmā. Ar savu darbu šīs personas rada materiālos priekšnoteikumus sociālajai apdrošināšanai – darba devējam ir pienākums aprēķināt darba ņēmēja atalgojumu un nodrošināt darba ņēmēju ar šo atalgojumu, paredzot tajā arī valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas likmi. Bez tam iemaksas, kas jāveic darba ņēmējam, darba devējs ietur un likumā noteiktā termiņā ieskaita speciālajā budžetā. Darba ņēmējs šo kārtību nevar ietekmēt, viņš nevar atteikties no šādu ieturējumu izdarīšanas, nedz arī veikt šīs iemaksas pats. Likums neparedz arī apdrošināmajām personām pienākumu vai iespējas realizēt kontroli pār darba devēju – apdrošināšanas iemaksu veicēju.

Valsts sociālā apdrošināšana ir publisko tiesību joma, un tiesiskās attiecības starp apdrošinātāju un apdrošināmo personu, kā arī viņa darba devēju ir publisko tiesību attiecības. Darba devējam ar likumu ir uzlikts pienākums segt savu obligātās iemaksas daļu par katru savu darba ņēmēju. Ja darba devējs

nepilda šo pienākumu, tad tā izpilde ir jānodrošina apdrošināšanas organizētājam – valstij – ar piespiedu mehānisma palīdzību. Tāpēc, veidojot valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu, lai īstenotu Satversmē garantētās personu tiesības uz sociālo nodrošinājumu, valstij ir pienākums izveidot efektīvu šo tiesību normu īstenošanas mehānismu.

Tiesību normu realizācija tiek panākta arī ar tiesiski organizētiem un normētiem īstenošanas paņēmieniem, pastāvot savstarpēji saistītu un abpusēji nodrošinošu normu un to īstenošanas līdzekļu struktūrai, kas ietver arī kontroles sistēmu un tiesiski regulētu sankciju piemērošanu. Jo, lai tiesību normas kļūtu par „garantētām tiesībām”, to izpildei ir jābūt droši garantētai normētā un institucionalizētā veidā. (*Sk. Cipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga, Izdevniecība AGB, 1998, 36. – 37.lpp. un Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga, Latvijas Universitāte, 2001, 11. – 17.lpp.*).

Šāds mehānisms nepieciešams arī tādēļ, lai faktiski aizsargātu darba ņēmējus, kas sociālajās tiesībās tiek uzskatīti par sociāli vājākajām personām un tādām personām, kam nepieciešama īpaša sociāla aizsardzība.

Latvijas Republikā ir izveidota valsts sociālās apdrošināšanas regulēšanas un kontroles sistēma normatīvā un institucionalizētā veidā.

Sociālās apdrošināšanas likums un citi likumi, piemēram, likumi „Par nodokļiem un nodevām”, „Par Valsts ieņēmumu dienestu”, „Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātspēju”, nosaka fizisko un juridisko personu atbildību pret valsti sociālās apdrošināšanas jomā, kā arī sankcijas par likumu pārkāpšanu, likuma izpildes uzraudzībai un kontrolei pilnvarojot vairākas valsts institūcijas, kas veido īpašu sistēmu.

Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas ir viens no valsts nodokļu veidiem, t.i., ar likumu noteikts obligāts maksājums valsts budžetā (likuma „Par nodokļiem un nodevām” 1. un 8.pants). Ar šā nodokļa iekasēšanu Latvijas Republikas teritorijā nodarbojas Valsts ieņēmumu dienests. Šīs institūcijas kā nodokļu administrācijas pienākumus, darbības virzienus, uzdevumus un tiesības reglamentē gan likums „Par nodokļiem un nodevām”, gan likums „Par Valsts ieņēmumu dienestu”. Minētie likumi paredz Valsts

ieņēmumu dienestam plašas pilnvaras un pienākumus nodokļu parādu piedziņā gan bezstrīdus kārtībā, gan ceļot prasības tiesā, kā arī iesniedzot tiesā pieteikumus par parādnieka darbības izbeigšanu vai maksātnespēju.

Tādējādi, ja darba devējs, pārkāpjot likumu, neveic obligātās iemaksas, noteiktām valsts institūcijām ir pilnvaras savas prasības pret šiem darba devējiem realizēt piespiedu kārtā. Apdrošināmās personas, kuras nevar ietekmēt ne darba devēja, ne tās institūcijas darbību, kas īsteno un/vai uzrauga sociālo apdrošināšanu, nedrīkst ciest tādēļ, ka citas personas nepilda vai nepienācīgi pilda savus likumā noteiktos pienākumus. Citādi mehānisms, kas radīts konstitucionālo tiesību realizācijai, neatbilstu savam mērķim. Līdzīgā situācijā ir arī Sociālās apdrošināšanas likuma 5.panta pirmajā daļā minētās personas, kuras pakļautas valsts obligātajai sociālajai apdrošināšanai, bet par kurām obligātās iemaksas izdara no valsts budžeta šā likuma 19.pantā noteiktajā kārtībā.

Savukārt, ja šādi izveidotā institūciju sistēma pienācīgi nepilda savus pienākumus nodokļu iekasēšanā, tad var uzskatīt, ka valsts institūcijas neizmanto visus tām pieejamos resursus sociālo tiesību īstenošanā.

Neraugoties uz pašreizējā perioda ekonomiskajām problēmām un grūtībām, arī Lietuvas Konstitucionālā tiesa jau 1997.gadā atzinusi – lai realizētu konstitūcijā paredzētās tiesības uz sociālo nodrošinājumu, valsts institūciju un amatpersonu pienākums ir nodrošināt likumā paredzēto līdzekļu iekasēšanu (*sk. Lietuvas Republikas Konstitucionālās tiesas 1997.gada 12.marta spriedumu lietā Nr. 5/96*).

Sociālajā apdrošināšanā kā vienā no apdrošināšanas veidiem tiesības uz izmaksām no sociālās apdrošināšanas līdzekļiem ir cieši saistītas ar pienākumu izdarīt attiecīgas iemaksas speciālajā budžetā. Šis princips ir ietverts arī Sociālās apdrošināšanas likuma 3.panta otrās daļas 2.punktā un 12.pantā. Savukārt, šā likuma 21.pantā nostiprināts princips, ka darba ņēmējs savas obligātās iemaksas veic tikai ar darba devēja starpniecību.

Līdz ar to Satversmes tiesa uzskata, ka darba ņēmējs kā sociālās apdrošināšanas attiecību subjekts savu pienākumu ir pilnībā izpildījis ar brīdi,

kad viņš stājies nodarbinātības attiecībās un sācis pildīt savus darba pienākumus. Tālāko apdrošināšanas pienākuma realizāciju – iemaksu ieskaitīšanu speciālajā budžetā – likums ir uzdevis citai personai – darba devējam.

Tādējādi apstrīdētā tiesību norma nevis nodrošina iemaksu un izmaksu savstarpējo saistību, bet, gluži pretēji, – tās atdala un līdz ar to apdrošināmajam darba ņēmējam, kurš savu pienākumu pret sociālās apdrošināšanas sistēmu ir izpildījis, atņem tiesības uz apdrošināšanas pakalpojumiem.

Sociālās apdrošināšanas likums kā vienu no Latvijas Republikas sociālās apdrošināšanas pamatprincipiem ir paredzējis solidaritāti starp sociālās apdrošināšanas iemaksu veicējiem un sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņēmējiem (3.panta otrās daļas 1.punkts). Sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņēmēji ir apdrošinātās personas. Taču, tā kā šīs personas vienas pašas nespēj sagādāt sociālajai apdrošināšanai nepieciešamos līdzekļus un valsts sociālajā apdrošināšanā ir saskatāms arī zināms sociālās apgādības elements, tad likumā paredzēts, ka noteikta daļa iemaksu ir jāizdara arī citām personām – darba devējam par saviem darba ņēmējiem, kā arī valstij par noteiktām personu grupām (sk. 19.pantu). Pieļaujot minētā pienākuma nepildīšanu, solidaritātes princips tiek pārkāpts.

Pieņemot apstrīdēto tiesību normu, likumdevējs jau iepriekš ir pieļāvis iespēju, ka kādas personas, tai skaitā darba devējs, varētu nepildīt tām ar likumu uzliktos pienākumus. Bez tam likumā „Par nodokļiem un nodevām” (24.pants) ir paredzētas nodokļu administrācijas tiesības pagarināt nodokļu samaksas termiņus. Tā kā sociālās apdrošināšanas iemaksas arī ir nodoklis, minētā likuma norma pieļauj iespēju, ka darba devējs var likumīgi neveikt sociālās iemaksas. Bet atbilstoši apstrīdētajā tiesību normā noteiktajam negatīvas sekas no tā iestājas aizsargājamai – obligāti sociāli apdrošināmajai – personai.

Līdz ar to netiek ievērots, ka sociālā apdrošināšana kalpo sociālā taisnīguma un sociālās drošības īstenošanai un cilvēka cienīgai esamībai un ka

ikvienai personai jānodrošina Satversmes 109.pantā nostiprinātās tiesības uz sociālo nodrošinājumu.

Tādējādi, esot spēkā apstrīdētajai tiesību normai, personas, kuras obligāti apdrošināmas un kuras iegūst konstitucionālās tiesības uz sociālo drošību sava statusa vai nodarbinātības attiecību dēļ, kļūst atkarīgas no darba devēja vai valsts institūciju izvēles – izpildīt vai neizpildīt ar likumu uzliktos pienākumus. Līdz ar to imperatīvās tiesību normas, kas paredz pienākumu visiem sociālās apdrošināšanas attiecību subjektiem izpildīt likumā nostiprinātos pienākumus, zaudē savu jēgu. Tādēļ, lai garantētu obligātajai sociālajai apdrošināšanai pakļauto personu tiesības, izmaksas nedrīkst saistīt ar to, vai citas personas ir vai nav pienācīgi pildījušas likumā noteiktos pienākumus.

Nav pamatots Saeimas atbildes rakstā paustais un tiesas sēdē Saeimas pārstāvja uzturētais viedoklis, ka Satversmes 109.pantā nostiprinātās personu tiesības uz sociālo nodrošinājumu nav pārkāptas, jo personai, kura atbilstoši apstrīdētajai tiesību normai nevar saņemt sociālās apdrošināšanas izmaksas, netiek liegtas tiesības saņemt sociālo palīdzību.

Latvijā sociālās drošības sistēmu veido gan sociālā palīdzība, gan sociālā apdrošināšana, kas ir savstarpēji saistītas un viena otru papildina. Tomēr katrai no tām ir savs mērķis, uzdevums, funkcijas un principi. Likuma „Par sociālo palīdzību” 3.pantā noteikts, ka tiesības uz sociālās palīdzības saņemšanu ir personai, kura saviem spēkiem nespēj nodrošināt sevi vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības un kura nesaņem ne no viena cita pietiekamu palīdzību.

Neapšaubot, ka arī nodarbinātās personas noteiktos gadījumos var pretendēt uz sociālo palīdzību, Satversmes tiesa uzskata, ka personas, kuras ir obligāti pakļautas sociālajai apdrošināšanai, taču sociālā riska iestāšanās gadījumā nevar saņemt sociālās apdrošināšanas izmaksas tādēļ, ka darba devējs, attiecīgās institūcijas vai valsts nav nodrošinājuši apdrošināšanas iemaksu ieskaitīšanu speciālajos budžetos, nav uzskatāmas par tādām, kuras

pašas nespēj sevi nodrošināt vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības likuma „Par sociālo palīdzību” izpratnē.

Turklāt sociālā palīdzība parasti tiek sniegta individuāli, izvērtējot personas iespējas, apsekojot tās materiālo un citu resursu stāvokli. Tādēļ šādas palīdzības pieprasīšana un saņemšana ir saistīta arī ar personiskās attieksmes psiholoģisko aspektu. Personas tiesības uz sociālo nodrošinājumu sociālās apdrošināšanas formā nevar aizstāt ar tiesībām uz sociālo palīdzību.

Nostiprinot Satversmē indivīda tiesības uz sociālo nodrošinājumu kā cilvēka pamattiesības, valstij ir pienākums gādāt par šo tiesību īstenošanu. Taču apstrīdētā tiesību norma liedz personai tiesības uz sociālo drošību. Šī norma nav taisnīga un ir pretrunā ar Satversmes 109.pantu.

Tiesību norma nevar būt spēkā, ja tā neatbilst kaut vienai augstāka juridiska spēka tiesību normai. Tādēļ, atzīstot apstrīdēto tiesību normu par neatbilstošu Satversmes 109.pantam, Satversmes tiesa uzskata, ka nav nepieciešams izvērtēt arī tās atbilstību pārējām pieteikumā norādītajām Satversmes un Pakta tiesību normām.

Pamatojoties uz Satversmes tiesas likuma 30. – 32. pantu, Satversmes tiesa

nosprieda:

atzīt likuma „Par valsts sociālo apdrošināšanu” Pārejas noteikumu 1.punktu par neatbilstošu Satversmes 109.pantam un par spēkā neesošu no sprieduma publicēšanas dienas attiecībā uz tām obligāti sociāli apdrošināmajām personām, kuras sociālās apdrošināšanas iemaksas veic ar citu personu starpniecību vai par kurām maksājumus izdara citas personas.

Spriedums ir galīgs un nepārsūdzams.

Spriedums pasludināts Rīgā 2001.gada 13.martā.

Tiesas sēdes priekšsēdētājs

Aivars Endziņš